

JOSEF VÁLKA

DISKUSE O CHARAKTERU REFORMACE
A NĚMECKÉ SELSKÉ VÁLKY

Reformace a její vyvrcholení v selské válce je klíčovou etapou nejen německých, ale i evropských dějin. Engels označil reformaci za první etapu buržoazní revoluce a zpracoval německou selskou válku ve studii, která se stala vzorem pro marxistické pojetí lidových hnutí v období feudalismu. Často se ve svém díle k reformaci vracel a připravoval nové, přepracované vydání Německé selské války. Pro naše dějiny má studium reformace a selské války význam nejen proto, že zasáhly bezprostředně do našich zemí, ale především pro hodnocení husitství, na které reformace v ideologii i třídním boji přímo navazuje, takže hodnocení husitství a reformace musí mít logickou souvislost. Z těchto důvodů musíme sledovat se zájmem rozsáhlou diskusi o charakteru reformace a německé selské války, která se rozvinula na stránkách Voprosů istorii, na konferenci německých medievalistů ve Wernigerode a v řadě článků a publikací na jiných místech.¹ Do diskuse zasáhli přímo i nepřímo naši historikové.² K diskusi vedla nutnost vysvětlit blíže reformaci jako první buržoazní revoluci v Evropě. Engels toto hodnocení formuloval, ale nepodal sám jeho všestranné zdůvodnění. To je úkolem marxistického bádání, ovšem úkolem složitým a dlouhodobým. Proto má velký význam určitá bilance současného stavu, která je v diskusi provedena, zjištění nepochybných výsledků i bílých míst, jejichž odstranění celkový vědecký obraz doplní.

V tomto referátu se pokusím upozornit na stav diskuse o některých klíčových problémech. Nemohu zde ovšem podat v y č e r p á v a j í c í přehled a zabývat se všemi detaily. Nemohu uvádět všechny názory účastníků diskuse, nebo ty, které se opakují, a zachovávat chronologický postup diskuse. Rozdělují průběh diskuse do věcných okruhů kvůli snadnější orientaci, a to na otázky 1. úrovně ekonomiky, 2. úlohy měšťanstva, resp. buržoazie, 3. úlohy poddaných, 4. celkového charakteru reformace, k němuž je řešení prvních tří okruhů předpokladem. Stranou ponechávám v diskusi často řešenou problematiku ideologie, která zasluhuje zvláštní pozornost.

1. Engels změnil svůj původní názor o hospodářské zaostalosti Německa v 16. století, a to zřejmě pod vlivem studia hornictví a hutnictví. Z účastníků diskuse hájila názor o hospodářské zaostalosti jen Č a j k o v s k á, ostatní se celkem shodují v tom, že Německo bylo na prahu reformace zemí hospodářsky vyspělou, že se jiným evropským zemím nejen vyrovnalo, ale v některých odvětvích je i předčilo. Podle S t e i n m e t z e „hospodářská situace Německa se vyznačuje významným rozmachem řemeslné produkce, vyvolaným četnými

technickými vynálezy, zvláště otevřením nových pokladů země a příznivě ovlivňovaným dálkovým obchodem“.³ Prvky hospodářského pokroku jsou tedy sledovány v rozvoji techniky, řemesel, dolování a obchodu. Hlavní pozornost je ovšem věnována kvalitativní stránce výroby, otázce, do jaké míry se ve výrobě 1. pol. 16. stol. rozvinuly kapitalistické vztahy. Jejich existence je uznávána všeobecně. Jde však o stupeň jejich rozvoje a o jejich význam v celkové ekonomické struktuře Německa. Jde také o to, zda a jak v této době probíhá proces původní akumulace kapitálu.

Kapitalistické poměry se nejvíce rozvinuly v středo- a hornoněmeckém hornictví a hutnictví. Význam hornictví ocenil plně Engels: dobývání zlata a stříbra „bylo posledním podnětem, který postavil hospodářství Německa v l. 1470—1530 do čela Evropy, a tím je učinilo centrem první buržoazní revoluce v nábožen- ském rouše, tj. takzvané reformace“ (ME, Soč. T. XXVIII, str. 148). M. M. Smirin, uvádějící tento Engelsův výrok, považuje za znak vyspělosti a významu hornictví nejen jeho kvantitativní rozvoj, ale i to, že bylo v Německu více pro- uknuto kapitalistickými poměry než v jiných evropských zemích. Jako důkaz převahy kapitalistických poměrů provádí rozbor Agrikolových spisů, v nichž se podle Smirina kapitalistická organizace odráží. Z Agrikoly vyplývá široké uplat- nění kapitálu v dolování, velkovýrobní organizace, používání složitých strojů, tisíců námezdních sil. V detailnějším rozboru dolování v saské oblasti ve Frei- bergu v 40.—80. letech 15. století⁴ sleduje Smirin úlohu teritoriální moci saských kurfiřtů, zavádějících direktorský princip, který byl překážkou rozvoje. Tím se vyvrací i Schmollerova koncepce o kladném vlivu teritoriálních knížat na rozvoj hornictví. Ke kapitálovým investicím vede kurfiřt měšťany svých měst. V saském hornictví probíhá v této době pauperizace drobných výrobců, původně svobodní lénhavíři upadají v závislost na podnikatelských společenstvech kverků. Vznikají typicky kapitalistické třídní konflikty, ale často postupují ha- víři i kverci jednotně proti teritoriální moci.

Na základě rozsáhlé znalosti pramenů a bohaté německé literatury se zabývá poměry v hornictví Grigorjan.⁵ Pro nás je sympatické i to, že Grigorjan důsledně odděluje německé hornictví od ostatního středoevropského dolování, které je někdy považováno za součást německého. Grigorjan zdůrazňuje úvodem, že hornictví a hutnictví není v ekonomice Německa izolovaným jevem, odděle- ným od ostatní ekonomiky — výlučnost hornictví se často přeceňuje i u nás — ale že silně ovlivňuje řadu jiných výrobních odvětví, zvláště pak peněžní směnu a jejím prostřednictvím celou ekonomiku. Hornictví se rozvíjí během 15. století od drobné výroby řemeslné, provozované samostatnými lénhavíři, ke kapitalis- tické manufakturní velkovýrobě. Sedmdesátá léta 15. století jsou v tomto vývoji důležitým předělem. Dochází během nich k významným technickým zdokona- lením, která vyžadují velkých investic a kapitalistickou reorganizaci podniků. Této funkce se ujmá obchodní kapitál hornoněmeckých bankovních domů a mění se postupně v kapitál průmyslový. Grigorjan sleduje různé cesty tohoto vývoje: pacht regálu od zeměpanského fisku, „Verlagsystem“ v důlním pod- nikání a podílnictví obchodníků na určitém počtu kuxů těžarstev. Velké důlní podniky jsou centralizovanými manufakturami, zaměstnávají stovky a tisíce námezdních sil, působí na odstraňování nevolnictví a dostávají se do rozporu s feudální společenskou strukturou — působí na její rozklad.

U Grigorjana je nejvýrazněji formulován a doložen názor o kapitalistickém charakteru hornictví a hutnictví a o progresivní úloze obchodního kapitálu. Ve-

dle kapitalistických forem existují však podle Grigorjana i starší feudální formy výroby v hornictví a hutnictví, což je však typické pro období přechodu.

Méně pozornosti je věnováno prvkům kapitalismu v jiných výrobních odvětvích. V úvahu přichází především textilní výroba, která měla rozhodující význam pro přechod ke kapitalismu ve střední Evropě v pozdější době. Shoda panuje v názoru, že městská textilní výroba je v 1. pol. 16. století na úrovni cechovního řemesla, ale uvnitř cechovního řemesla dochází k některým změnám: nastává diferenciacce uvnitř cechů, část mistrů se dostává do závislosti na bohatších mistrech, kteří zaměstnávají větší počet námezdních sil. Textilní výroba v této době proniká na venkov, a dochází v ní k rozvoji „Verlagsystemu“. Informativní přehled německého bádání o Verlagsystemu a jeho ocenění podává H. Mottek,⁶ autor prvního marxistického přehledu hospodářských dějin Německa.⁷ Vychází zvláště z pozoruhodné disertace Heitzovy o saském plátenictví,⁸ kde je dokázáno, že do saského plátenictví proniká prostřednictvím Verlagsystemu hornoněmecký obchodní kapitál, aby získal plátno pro zámořské trhy.⁹ Verlagsystem se nejdříve rozvíjí na venkově, ale proniká i do městského řemesla. Hodnotí se jako přechodný typ od feudálního řemesla k manufaktuře a svědčí o pronikání kapitalistických rysů do feudální ekonomiky.

V diskusi nebyly přirozeně opomenuty otázky vlivu směny a obchodu na ekonomiku předreformačního a reformačního Německa. Bohužel, nebyla v této souvislosti v celém rozsahu řešena otázka prosté peněžní směny, kterou u nás tak pozoruhodným způsobem rozvinul R. Kalivoda.¹⁰ Nemohu zde rozebírat Kalivodovu analýzu peněžní směny za feudalismu; pro další průběh diskuse o feudální a kapitalistické ekonomice má však takový význam, že by měla vzbudit u historiků a ekonomů pozornost. Kalivoda přináší do diskuse o přechodu od feudálního ke kapitalistické ekonomice důležité poznatky. Upozorňuje především na dosud v marxistické literatuře zcela nevyužité Marxovy analýzy zbožní výroby v díle „Grundrisse der politischen Ökonomie“,¹¹ ve kterých je, jak ukazuje Kalivoda, peněžní směna nazírána historicky, jako předpoklad kapitalistické výroby. Tvůrci aplikací této metody a Marxových výroků vyvrací pak Kalivoda dosud rozšířené hodnocení prosté peněžní směny jako pouhého „služebního“ jevu feudalismu a ukazuje na její dialektickou rozpornost, která umožňuje peněžní směně jak „sloužit“ feudalismu, tak vytvářet předpoklady pro kapitalistickou ekonomiku.

Diskuse sovětských a německých historiků se zabývala zevrubně otázkami trhu a finančnictví, zvláště ve vztahu k německé rozdrobenosti a k vnitroněmeckému trhu. A. D. Epštejn dovozoval, že zámořské objevy nezničily německý obchod, jak se někdy soudí, ale že příčinou jeho úpadku byla teprve feudální reakce konce 16. století. Vnitroněmecký obchod během 14—16. století neustále roste, může se mluvit o rozvoji celoněmeckého trhu. Velmi zajímavé názory o vnitroněmeckém trhu formuluje Karlheinz Blaschke.¹² Na základě rozboru obchodu v sasko-duryňském prostoru kolem r. 1500 dochází k závěru, že „politická rozdrobenost Německa kolem r. 1500 neměla paralelu v hospodářském partikularismu“ (Die frühbürgerliche Revolution, str. 57). Cla a mýta byla v této době ještě poměrně nízká a skutečnou překážkou vnitroněmeckého obchodu se stala teprve v důsledku merkantilistické politiky německých státeků. „Territorialstaat“ nepředstavuje prostě v 16. stol. ještě samostatný „Wirtschaftsgebiet“. Epštejn i Blaschke kladně hodnotí význam hornoněmeckého kapitálu

pro jednotu země. Epštejn upozorňuje na to, že hornoněmecké obchodní faktorie pokrývaly v souvislé síti celou zemi. Blaschke uvádí, jak hornoněmecký kapitál proniká do oblasti Hansy, takže nelze mluvit o hermetickém rozdělení země na hornoněmeckou a hansovní hospodářskou oblast.

Velký rozvoj německého finančnictví je Epštejnovi symptomem probíhající původní akumulace kapitálu. Nelze také opomíjet skutečnost poměrně nízké úrokové míry, která je cenou peněz jakožto zboží.

Účastníci diskuse se tedy shodují na tom, že v ekonomice Německa 1. pol. 16. století je řada kapitalistických rysů, ale názory se různí o jejich významu. M. Steinmetz hodnotí kapitalistickou ekonomiku v celkové převaze feudalismu jako „slabou“.

2. Druhým velkým a — dodejme hned — nerozřešeným problémem diskuse o charakteru reformace je problém měšťanstva, resp. buržoazie a jeho hospodářských zájmů. Čajkovská formulovala zdánlivě logicky jasný postulat: buržoazní revoluce musí být vedena buržoazii, usilující o likvidaci feudálního systému. V 16. století však kapitalistické buržoazie nebylo, je zde jen feudální „Bürgertum“ spjaté svými zájmy s feudalismem. Mezi tímto měšťanstvem a kapitalistickou buržoazii činil zásadní rozdíl podle Čajkovské Engels. Čili o reformaci nelze mluvit jako o první buržoazní revoluci.

Ve složitých poměrech přechodu dvou epoch při hodnocení tříd, institucí, událostí, kultury nevystačíme s pravidly formální logiky. Stejně jako u ekonomiky, musí i při hodnocení měšťanstva nastoupit dialektický přístup. Ten se u většiny diskutujících uplatňuje. Sředověké měšťanstvo je přirozeně nutno oddělit od moderní kapitalistické buržoazie, která se v Německu plně ustavuje až v 19. stol. Přitom je však jasné, že mezi měšťanstvem a buržoazií existují nejen rozdíly, ale i spojitosti, že od feudálního měšťanstva vede ke kapitalistické buržoazii přímá vývojová linie. Dále je podle účastníků diskuse zřejmé, že měšťanstvo je v 16. století značně diferencováno, že v něm existují progresivní síly, směřující ke kapitalismu, i skupiny spojené zájmově pouze s feudalismem.

Konkrétní demonstrace těchto teoretických premis je ovšem obtížná. V čem vlastně spočívaly v podmínkách 16. století prokapitalistické a protifeudální zájmy měšťanstva? Které skupiny byly ekonomicky a politicky progresivní?

Autoři zdůrazňující kladný význam obchodního kapitálu v německém hornictví stojí přirozeně před otázkou hodnocení představitelů tohoto kapitálu, hornoněmeckých obchodních společností a bankérů. Není právě tato složka měšťanstva nositelem kapitalistických třídních zájmů? Kladná odpověď je zde lákavá, je však apriorně ztížena tím, že buržoazní historická a ekonomická literatura považuje právě tuto část měšťanstva za přímo klasické kapitalisty, průkopníky nové doby.¹³ To samo o sobě by však nemělo vést v marxistické literatuře k opačnému hodnocení, spíše k nové analýze. Někteří diskutující v tomto směru činí první kroky. Grigorjan pokládá důlní podnikatele za předchůdce buržoazie, kteří „objektivně položili základ té cesty, kterou se rozvíjí buržoazie“ (V. I. 1958, No 1, str. 134). Avšak důlní podnikatelé nemají v 1. pol. 16. století ještě zájem na likvidaci feudalismu. Najdeme mezi nimi dokonce přímo špičky feudální společnosti: panovníky, šlechtu, duchovenstvo, patriciát. Všichni jsou spjati s feudálním státem a potřebují jeho ochranu. Feudální poměry jim tedy vyhovují, ale přitom jsou objektivně představiteli kapitalistických tendencí. Výrazněji hodnotí progresivnost obchodníků a bankérů Epštejn. Podle něho

jde o reprezentanty kapitalistických tendencí, usilující o jednotu Německa. Feudální reakce, k níž zařazuje Epštejn vedle knížat i svobodná města a cechovní řemeslnictvo, stojí proti nim.

Proti tomuto názoru polemizuje S. M. S t a m. Obchodní monopoly nemohou být podle něho považovány za „hlavní kanály“ kapitalismu, poněvadž do výroby přecházela pouze malá část jejich kapitálu a větší část jejich finančních prostředků měla stále svou hospodářsky sterilní úlohu v obchodě nebo v peněžnictví. Progresivní tendence je nutno vidět ve vlastním měšťanstvu a v jeho protifeudálních požadavcích. Podobně i Steinmetz nevidí progresivní protifeudální tendence u kupeckého a lichvářského patriciátu, ale ve středním a drobném měšťanstvu.

V čem však spočívá progresivní tendence středního a drobného měšťanstva? Epštejn a Čajkovská uvádějí tendence středních měšťanů k malovýrobě, ustrnutí, omezenosti, jejich protikapitalistické (vlastně ovšem protimonopolní) zájmy. Badatelé dokazující pokrokový charakter měšťanstva uvádějí především jeho kladný vztah k j e d n o t ě země, jako k důležitému předpokladu kapitalistického vývoje. Tento cíl sledují některé programy měšťanstva, zejména Heilbronský program. Pokrokové tendence jsou obsaženy i v Reformatio Sigismundi, která je mezi měšťanstvem 1. pol. 16. století značně rozšířena. Názory na Heilbronský program se však silně rozcházejí. Čajkovská v něm vidí výraz středověkých zájmů měšťanstva, zaměření proti původní akumulaci kapitálu, proti kapitalistickým tendencím obchodního kapitálu. S t a m naproti tomu charakterizuje Heilbronský program jako dokument buržoazní přeměny Německa. Günter V o g l e r provádí zevrubný rozbor programu¹⁴ a dochází k závěru, že „Programu je dlužno přičíst velký politický význam, neboť je v něm obsažen pokus měšťanské opozice vytvořit obecný program, který si kladl objektivní požadavky vyplývající ze společenského vývoje, především úlohu centralizace“. (Die frühbürgerliche Revolution, str. 124.) Jak Vogler, tak Blaschke se domnívají, že v Německu 1. pol. 16. století byly pro sjednocení reálné předpoklady.

Tím je dána další důležitá otázka, a to vztah měšťanstva k panovnické moci. Je známo, že klasikové několikrát poukázali na kladnou úlohu centralizující panovnické moci, ve spojení s měšťanstvem. Toto spojení mělo v některých evropských zemích pozitivní úlohu při vzniku kapitalismu. Jaké byly podmínky pro toto spojení v Německu? Tuto otázku řeší Eckhardt M ü l l e r - M e r t e n s. V obecné části svého příspěvku ukazuje, že pro úspěšný boj měšťanstva proti knížatům a církvi je spojení s královskou mocí nezbytnou podmínkou. Bez tohoto spojení je národní jednotka nemožná. „Všechny protipapežské a protiknížecí, všechny protifeudální a nacionální síly byly orientovány na království, které samo potřebovalo pro volnost jednání a pro svůj vzestup rozbití papežsko-knížecích pout a spojenecký svazek s měšťanstvem.“ (Die frühbürgerliche Revolution, str. 89.) Na nutnost spojení rodicí se buržoazie s panovnickou mocí poukázal také Grigorjan, který však nerozpoznává důsledně státní a panovnickou moc, což je ovšem v případě stavovského státu nutné.

Podle Müller-Mertense byla v Německu latentní možnost spojení království s měšťanstvem až do konzolidace teritoriálních států. Habsburkové však tuto úlohu nemohli plnit, poněvadž si vytvořili v dědičných zemích vlastní teritoriální moc a Německo se stalo pouhým přívěskem jejich politiky.

Z diskuse o měšťanstvu vyplývá, že tuto třídu je nutno v 16. stol. chápat

dialekticky jako třídu na jedné straně spjatou s feudalismem a na druhé straně jako reprezentanta protifeudálních a prokapitalistických tendencí. Je zřejmé, že nelze mechanicky poukazovat na ty nebo ony znaky měšťanstva, ale že jeho celkové hodnocení vyžaduje širších historických perspektiv. Diskuse mnoho otázek jen nadhodila a nevyřešila (např. úlohu obchodníků a bankéřů), ukázala však, že přes „středověkou omezenost“ mají nejpočetnější vrstvy měšťanstva řadu „buržoazních cílů“, vycházejících ovšem z podmínek 16. století.

3. V celé reformaci, chápané jako široké sociální hnutí, a přirozeně v samotné německé selské válce má velký význam r o l n i c t v o. Přesto nesouhlasí účastníci diskuse s názorem Čajkovské o selském charakteru reformace a i v postavení a v revolučních cílech venkovského lidu se shledávají spojitosti s kapitalistickou ekonomikou a s buržoazními zájmy. Bohužel nalezla tato problematika v diskusi poměrně málo místa. Je nutno objasnit především to, jak působil rozvoj zbožně-peněžního hospodářství, obchodu a vznik průmyslových oblastí na strukturu feudálního velkostatku a na poddanské poměry a objasnit sociálně ekonomický charakter feudální pozemkové renty.

K problematice renty přispěl velmi závažným příspěvkem J. M a c e k v polemice s Čajkovskou i ve své práci o selské válce v Tyrolích pod Geismaierovým vedením. Macek hodnotí peněžní formu feudální pozemkové renty ve smyslu Engelsova pojetí peněžních vztahů jako rozklad feudálních a počátek kapitalistických vztahů v zemědělství. „Masový přechod k peněžní formě feudální pozemkové renty, probíhající ještě v rámci feudálního zřízení, rozkládá feudální vztahy a otvíral cestu rozvoji kapitalistických vztahů.“ (V. I. 1958, No 3, str. 118.) Takto radikálně nebyla dosud úloha peněžní renty formulována ani ve starších Mackových pracích o husitství, kde se ovšem zabýval především jejím sociálním aspektem. Nyní Macek spojuje s rozvojem peněžní renty přímo rozvoj kapitalistických vztahů v Německu. Ukazuje, jak tato forma renty uvolňuje i odstraňuje osobní závislost poddaných a jak působí na prohlubování sociální diferenciacce vesnice. V Tyrolsku sedláci usilují o relucii povinností na peněžní dávky, dosahují svobody a podílejí se i na politickém životě země. Tak Macek ukazuje, že selské hnutí mělo v této době i ekonomicky protifeudální charakter, že objektivně přispívalo k rozkladu feudálních a rozvoji kapitalistických vztahů, čili že je musíme zařadit do procesu buržoazní revoluce, nikoliv k běžným středověkým selským vzpourám.

Toto Mackovo průkopnické pojetí selské otázky bude však třeba ještě podrobněji rozvést. Odlišné stanovisko v otázce významu peněžní renty jako prosté metamorfózy starších forem renty, které nijak nepůsobí na rozklad feudálních a počátek kapitalistických vztahů je v marxistické literatuře dosud běžné a zastává je např. B. F. P o r š n ě v. Podle Poršněva se kapitalistické vztahy rodí pouze v průmyslu a peněžní renta vytváří pouze příznivé podmínky pro pronikání kapitalistických poměrů do zemědělství, sama však není jejich součástí.¹⁵

Také S t a m zdůrazňuje rozklad feudálních poměrů na německé vesnici v 16. století. Sedláci jsou podle něho zčásti osvobozeni od feudální závislosti, jsou vlastně samostatní malovýrobci, obchodující se svými výrobky, „jejich hospodářství bylo těsněji spojeno s trhem než s velkostatkem.“ (V. I. 1958, No 4, str. 101.) Feudální reakce před německou selskou válkou za této situace neobyčejně zostrčila situaci.

Němečtí historikové věnovali na wernigerodské konferenci poddanské otázce

několik referátů, které se zabývaly především sociálním postavením sedláků. Na vysoký stupeň osobní svobody, spojení selského hospodářství s trhem a na hlubokou diferenciaci v oblasti Mühlhausenu ukazuje D. L o e s c h k e.¹⁶ Podle Loeschkeho se poměry v jednotlivých oblastech Německa velmi různily a je nutno uvarovat se generalizace poměrů v jedné z nich na celou zemi. Řada autorů, např. I. M i t t e n z w e i. ukazuje na to, jak požadavky sedláků, zejména odstranění nevolnictví souhlasí se zájmy měšťanstva a směřují k odstranění překážek kapitalistického vývoje.¹⁷

4. Na několika místech jsme se již dotkli problému celkového hodnocení reformace a německé selské války. Od Engelsových prací bylo v marxistické literatuře ustáleno mínění, že reformace a německá selská válka jako její vyvrcholení představují první stupeň buržoazní revoluce v Evropě. Článek Čajkovské vyšel z kritiky mechanického chápání Engelsových výroků a postuloval nutnost nového studia a všestranného teoretického zvládnutí problému. Jak správně poukázali někteří účastníci diskuse, nebyla Čajkovská důsledná, a snažila se místo polemiky s Engelsovým pojetím změnit smysl jeho názorů. Necituje vůbec německou literaturu. Čajkovská nevidí pro buržoazní revoluci v Německu 1. pol. 16. století ani ekonomické, ani třídní podmínky. Zárodky kapitalismu jsou tak nepatrné, že nemohly vést ještě ke konfliktu s feudální ekonomikou, neexistuje buržoazie. Čajkovská odděluje reformaci od německé selské války a snaží se podat jejich novou definici. „Reformace je sociální a ideologické hnutí měšťanstva na určitém stupni jeho rozvoje, namířené (v důsledku dobře známých příčin) ne ještě proti feudalismu vcelku, ale proti jedné z jeho institucí — katolické církvi.“ (V. I. 1956, No 12, str. 143.) „Selská válka není organickou součástí buržoazní revoluce, ale selským hnutím epochy zrodu (jen zrodu) kapitalistických vztahů. To odlišuje selskou válku od jiných středověkých selských bouří.“ (Tamt. str. 143.) Tyto formulace a celý autorčin postup vyvolal živou polemiku o samotné podstatě buržoazní revoluce, o jejím průběhu, jednotlivých stupních. Přesvědčivě se ukázalo především to, že Engels chápal skutečně reformaci a selskou válku jako první etapu buržoazní revoluce v Evropě a že tato dvě hnutí tvoří jednotu. Macek zdůraznil nutnost historického přístupu ke studiu buržoazní revoluce, to znamená: chápat buržoazní revoluci jako konkrétně historický proces, probíhající v daných podmínkách. Macek oprávněně vytýká Čajkovské schematický pohled na buržoazní revoluci, který uznává za jakousi normu revoluce pouze velkou revoluci francouzskou, a tou měří ostatní hnutí. Smirin, Macek a další diskutující odmítli ryze ekonomické posuzování buržoazní revoluce a zdůraznili velký význam nejen buržoazie, ale lidových mas jako hnací síly revolučního dění. To je pro oba autory, vynikající znalce lidového hnutí a třídního boje příznačné.

Při zásadním uznání reformace jako prvního stupně buržoazní revoluce vzniká ovšem další otázka jejího přesného určení, neboť je jasné, že se reformace od pozdějších buržoazních revolucí v mnohém liší. Epštejn a částečně i Grigorjan zašli ve zdůrazňování odlišnosti tak daleko, že postavili reformaci takřka do protikladu k pozdějším revolucím a oba pochybují o buržoazním sociálně ekonomickém obsahu reformace. Epštejn, podle kterého, jak víme, zaujímá měšťanstvo profeudální postoj, vidí hlavní rozdíl reformace proti ostatním revolucím v tom, že v ní není buržoazie hegemonem hnutí. Dostává se tak do paradoxního rozporu o buržoazní revoluci bez buržoazie. Grigorjan vidí specifikum reformace

v jejím náboženském rouše. Měšťanstvo nemá podle Grigorjana zájem na likvidaci feudalismu, ale připojuje se k všeobecnému proticírkevnímu hnutí. V reformaci nevíteží buržoazie, ale jen nová ideologie.

Výše jsme ukázali, že diskuse přinesla dostatek argumentů o buržoazním charakteru požadavků měšťanstva i rolnictva, ovšem v podmínkách 16. století. V referátech německých badatelů se často opakuje upozornění, že v 1. pol. 16. století je kapitalistická ekonomika v Německu ještě slabá, v zárodcích, že této slabosti kapitalistické ekonomiky odpovídá i ráz požadavků měšťanstva, které je opět jen na počátku cesty ke kapitalistické buržoazii. Důležité je však to, že již v této době se jak ekonomické zárodky kapitalismu, tak zájmy měšťanstva a rolnictva dostávají do rozporu s feudální ekonomikou i politikou, z čehož vzniká revoluční napětí. Reformace je pokusem progresivních sil společnosti tyto rozpory řešit, například sjednotit zemi, odstranit církev, nevolnictví a vytváří ideologii, která odpovídá těmto požadavkům. Boj selských a městských hnutí není již pouhým negativním odporem proti feudálnímu vykořisťování, ale i bojem za tyto požadavky, proto má ráz buržoazní revoluce. Programy, cíle i průběh hnutí jsou ovšem i odrazem dosud nedostatečné zralosti kapitalistické ekonomiky, buržoazie i buržoazního myšlení. V těchto rámcích se asi pohybuje celkové sociálně ekonomické hodnocení reformace.

Je nesporné, že jak německá, tak sovětská diskuse i názory našich historiků přes značné rozdíly znamenají velký pokrok. Je vidět, jak se přesně formulují otázky, jak se ujasňují a sjednocují názory na složité komplexy otázek. Objevují se i bílá místa na mapě konkrétního studia. Jak pravil na závěr Wernigerodské konference Steinmetz, nejsou ještě základní otázky zdaleka vyřešeny, ale je dána základna pro jejich řešení. Diskuse má ráz skutečně vědecké tvůrčí diskuse, otevírá plodné bádání na teoreticky neobyčejně zajímavém úseku a bude nesporně pokračovat.

Do diskuse o charakteru reformace zasahuje bezprostředně Kalivodova práce o husitské ideologii, zejména kapitola „Revoluční hnutí v první fázi krize feudalismu“ (str. 57–79 a obsáhlé poznámky k této kapitole). Autor navazuje i na některé články diskuse sovětských historiků, které byly publikovány v době, kdy práci psal, ale přistupuje k celé problematice raněburžoazní revoluce vlastním způsobem, usilujícím o jasné teoretické vymezení tohoto pojmu, o určení jeho základních rysů, a to jak specifických pro tuto fázi buržoazní revoluce, tak rysů, které nacházíme v buržoazní revoluci obecně.

Východiskem mu byly rozbory prosté peněžní směny, v nichž dokázal předkapitalistický charakter tohoto jevu. Tím odstranil velkou překážku, která bránila většině historiků považovat revoluční hnutí 15.–16. století za buržoazní revoluce, totiž slabost kapitalistické ekonomiky a feudální zájmy měšťanstva. Ovšem vlastní určení husitství a reformace jako raněburžoazní revoluce se opírá o společenský strukturální rozbor, o rozbor dynamiky a dialektiky těchto hnutí v jejich celku a o hodnocení společenských sil, které jsou v akci z historické perspektivy za použití srovnávací metody.

Tak došel Kalivoda k těmto rysům, typickým pro raněburžoazní revoluce, jimiž jsou jako určitý typ revoluce určeny:

1. Vyrůstají z celonárodní revoluční krize.
2. Uskutečňují bezprostřední cíl měšťanské opozice, tj. likvidují středověkou církev a nastolují evangelickou církev, odpovídající buržoazním zájmům. V tomto smyslu jsou tedy vítězným hnutím.
3. Samostatně, s vlastním programem v nich vystupuje selsko-plebejská

třídní frakce. Tato síla usiluje o likvidaci feudalismu, ale současně vystupuje i proti kapitalistickému vykořisťování. 4. Selsko-plebejská a měšťansko-rytířská frakce vystupují vedle sebe a v jejich vzájemném vztahu se projevuje dialektický mechanismus buržoazní revoluce, v němž levice uhájí v kritických momentech celou revoluci, aby tím připravila cestu k uskutečnění programu pravice a ke své vlastní likvidaci. 5. Přejchod od feudální ke kapitalistické společnosti je procesem, trvajícím staletí, v němž buržoazie uskutečňuje postupně své bezprostřední cíle, odpovídající dané etapě vývoje kapitalismu a konzervuje ty prvky starého režimu, které jí vyhovují. V procesu buržoazní revoluce jsou podle Kalivody 3 základní etapy: 1. raněburžoazní revoluce (husitství a reforma) znamenající první vlom do feudálního systému; 2. buržoazní revoluce (nizozemská, anglická, francouzská) další vlom a prosazení konstitučního principu; 3. buržoazně demokratické revoluce (1848 ve Francii, 1905 v Rusku, střední Evropa po 1. válce), které definitivně nastolují buržoazní rovnost.

U Kalivody se dostalo reformaci a spolu s ní husitství dosud nejlepšího teoretického objasnění a společenského zařazení, které aspoň v teorii odstraňuje dosavadní disproporce v hodnocení. Autor zde plně uplatnil svou schopnost vytvářet logicky přesné teoretické konstrukce, které vycházejí ze současného stavu konkrétního poznání. Další studium a zejména hlubší aplikace srovnávací metody ovšem může některé rysy pozměnit, respektive prohloubit.

Poznámky

¹ Diskuse byla zahájena článkem О. Г. Чайковская, *Вопрос о характере реформации и крестьянской войны в Германии в советской историографии последних лет. Вопросы истории* 1956, № 12, na který postupně reagovali М. М. Смирин, *О характере экономического подъема и революционного движения в Германии в эпоху реформации*, В. И. 1957, № 6, А. Д. Епштейн, *К вопросу о реформации и крестьянской войне в Германии как первой буржуазной революции*, В. И. 1957, № 8, Ю. М. Григорьян, *К вопросу об уровне экономики, о характере реформации и крестьянской войны в Германии*, В. И. 1958, № 1, Й. Мацек, *К дискуссии о характере реформации и крестьянской войны в Германии*, В. И., С. М. Стам, *Чем же в действительности была реформация в Германии*, В. И. 1958, № 4. Die frühbürgerliche Revolution in Deutschland. Referat und Diskussion zum Thema Probleme der frühbürgerlichen Revolution in Deutschland 1476—1535. Berlin 1961.

² Kromě J. Macka ve *Voprosech Istorii i na wernigerodské konferenci R. Kalivoda, Husitská ideologie*, Praha 1961, zejména na str. 132 n. Kalivodova práce, stejně jako monografie J. Macka, *Tyrolská selská válka a Michal Gaismair*, Praha, 1960 a V. Husy, *Tomáš Müntzer a Čechy*, Praha 1957, řeší mnoho otázek, zmíněných v diskusi, avšak vzhledem k jejich širšímu významu bude třeba věnovat těmto pracím zvláštní pozornost.

³ Die frühbürgerliche Revolution, str. 8.

⁴ М. М. Смирин, *Социальные отношения в горной промышленности фрейбергского района Саксонии в 40—80-х годах XV в. Средние века XX*, 1961.

⁵ Kromě cit. článku ve V. I. napsal Grigorjan teoretickou studii *Aus der Geschichte der Genesis der kapitalistischen Verhältnisse in Deutschland* v *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, VIII, 1959, str. 1743 n.

⁶ Hans Mottek, *Zur Literatur über die Entwicklung der Elemente des Kapitalismus innerhalb der Feudalordnung in Deutschland*. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, VIII, 1960, Sonderheft, *Historische Forschungen in der DDR*, str. 163—178.

⁷ H. Mottek, *Wirtschaftsgeschichte Deutschlands*, Berlin 1957.

⁸ G. Heitz, *Ländliche Leinenproduktion in Sachsen (1470—1555)*. Berlin 1961.

⁹ O tom též G. Heitz, *Zu einigen wirtschaftsgeschichtlichen Fragen der frühbürgerlichen Revolution*, *Die frühbürgerliche Revolution*... str. 59 n.

¹⁰ R. Kalivoda věnoval obsáhlou úvodní kapitolu své práce ekonomické problematice feudalismu, zejména problému prosté zbožní výroby a směny, aby si tak vytvořil předpoklady pro historické zařazení husitského myšlení. Jde o pokus o novou „teorii“ feudální ekonomiky vůbec, při němž byla důsledně uplatněna dialektická metoda.

¹¹ Vyd. Berlin 1953.

¹² K. Blaschke, *Deutsche Wirtschaftseinheit oder Wirtschaftspartikularismus?*, Die frühbürgerliche Revolution... str. 53—58.

¹³ Např. Strieder J., *Studien zur Geschichte der kapitalistischen Organisationsformen*. München u. Leipzig, 1925, von Pölnitz, Anton Fugger, Tübingen 1958, aj.

¹⁴ G. Vogler, *Zur Entstehung und Bedeutung des Heilbronner Programms*, Die frühbürgerliche... str. 116—125.

¹⁵ B. F. Poršněv, *Nástin politické ekonomie feudalismu*, Praha 1959, str. 63—64.

¹⁶ D. Loeschke, *Zur Lage der Bauern im Gebiet der ehemaligen freien Reichsstadt Mühlhausen i. Th. zur Zeit des Bauernkrieges*. Die frühbürgerliche... str. 64—72.

¹⁷ I. Mittenzwei, *Bemerkungen zum Charakter von Reformatinon und Bauernkrieg in Deutschland*, tamt. str. 101—107.